

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2>

Юлія ДОРОХІНА

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, Україна, 01042
ORCID: 0000-0002-2799-3933

Бібліографічний опис статті: Дорохіна, Ю. (2021). Життя людини як предмет кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*, 2, 11–24, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2>

ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті досліджено питання життя людини як предмету кримінально-правової охорони. Вказано, що заходи захисту і її рівень можуть відрізнятися, насамперед в залежності від стадії розвитку ембріона і від того, чи потрібно цей ембріон батькам для реалізації їх репродуктивного плану або така необхідність для них відпала. Крім того, не у всіх країнах на ці проблеми прийняті спеціальні юридичні акти. У загальному вигляді можна виділити дві позиції, проти для обох ембріон користується захистом, починаючи зі стадії запліднення.

В рамках першої позиції максимальний захист надається вже з моменту завершення запліднення. Будь-які маніпуляції з ембріоном людини, що не спрямовані безпосередньо на його збереження, заборонені. Заборонено і створення ембріонів для будь-якої іншої мети крім забезпечення вагітності. Такий підхід виключає будь-які наукові дослідження на ембріоні людини і отримання ембріональних стовбурових клітин. Неприпустимим визнають також вилучення тотипотентності клітини, здатної ділитися і розвинути в окреме людське істота. Відповідно з другою позицією, що застосовуються заходи захисту не обов'язково передбачають подібні заборони. У країнах, де дотримуються такої позиції, висловлюють інші точки зору щодо, наприклад, преімплантаційної діагностики – не в останню чергу тому, що клітини ембріона на восьмиклітинній стадії не розглядають як тотипотентність.

Констатовано, що обмеження використання ембріональних тканин є однією з гарантій права дитини на пренатальної стадії життя на те, щоб не бути об'єктом антигуманних наукових експериментів і досліджень і не піддаватися погрозам його життю і здоров'ю.

Використання в косметичних, фармацевтичних або лікувальних цілях останків, органів, тканин і клітин людського плоду (зародка людини), отриманих в результаті передчасного, в тому числі штучного, переривання вагітності, і матеріалів на основі або з використанням зазначених об'єктів, суперечить громадським інтересам і публічного порядку, принципам гуманності і моралі, а в силу цього не повинно допускатися.

Ключові слова: життя, кримінально-правова охорона, соціальна цінність.

Yuliia DOROKHINA

Doctor of Law, Professor, Professor of Public and Private Law of the V.I. Vernadsky Taurida National University, Street J. McCain, 33, Kyiv, Ukraine, 01042
ORCID: 0000-0002-2799-3933

To cite this article: Dorokhina, Y. (2021). Zhyttia liudyny yak predmet kryminalno-pravovoi okhorony [Human life as a subject of criminal law protection]. *Law. State. Technology*, 2, 11–24, doi: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2>

HUMAN LIFE AS A SUBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION

The article examines the issue of human life as a subject of criminal law protection. It is stated that protection measures and its level may differ, primarily depending on the stage of development of the embryo and on whether the parents need this embryo to implement their reproductive plan or such a need for them has disappeared. In addition, not all countries have adopted special legal acts on these issues. In general, we can distinguish two positions, against for both the embryo enjoys protection, starting from the stage of fertilization.

Under the first position, maximum protection is provided from the moment of fertilization. Any manipulation of the human embryo that is not aimed directly at its preservation is prohibited. It is also forbidden to create embryos for any purpose other than ensuring pregnancy. This approach precludes any scientific research on the human embryo and the production of embryonic stem cells. It is also unacceptable to remove the totipotency of a cell capable of dividing and developing into a single human being. According to the second position, the protection measures applied do not necessarily provide for such prohibitions. In countries that adhere to this position, express other views on, for example, preimplantation diagnosis – not least because the cells of the embryo at the eight-cell stage is not considered as totipotency.

Restriction of the use of embryonic tissues has been stated to be one of the guarantees of the right of a child in the prenatal stage of life not to be the object of inhumane scientific experiments and research and not to be endangered by his life and health.

The use for cosmetic, pharmaceutical or therapeutic purposes of remains, organs, tissues and cells of the human fetus (human embryo) obtained as a result of premature, including artificial, abortion, and materials based on or using these objects, is contrary to the public interest and public order, the principles of humanity and morality, and therefore should not be allowed.

Key words: *life, criminal law protection, social value.*

Відзначимо, що в Міжнародним пакті про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. (Международный пакт о гражданских и политических...), пунктом 1 статті 6 якого закріплено невід'ємне право кожної людини на життя, так само не вказано сам момент виникнення і початку дії права людини на життя. Так само і в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод від 04.11.1950 р. (Конвенция о защите прав человека и основных свобод...) в положеннях, які гарантують право на життя (пункт 1 статті 2), відсутня вказівка на момент, з якого у людини визнається виникнення права на життя.

Ці та інші міжнародні правові акти не містять положень, ґрунтуючись на яких, можна було б юридично доказово тлумачити право людини на життя таким чином, що момент виникнення цього права у людини мав би визнаватися не раніше ніж з моменту його народження. Так, відповідно до пункту 6 статті 1 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. (Европейская конвенция об осуществлении прав детей...), нічого не перешкоджає сторонам застосовувати більш сприятливими для підтримки та здійснення прав дітей. Виходячи з того, що згідно з усталеною звичайному розумінню людського життя, така починається з зачаття, а народження людини – це лише етап життя, і необхідність забезпечити охорону і правовий захист людського життя принципово поширюється так само і на дитину на пренатальній стадії розвитку, вважаємо, що держава має право приймати заходи підвищеної правової охорони і захисту такої дитини, ніж це гарантовано на міжнародному рівні.

Крім того, є численні приклади міжнародних актів про права людини, в яких безпосередньо закріплено або виражено визнання виникнення права людини на життя і початку захисту цього права з моменту зачаття. Так, згідно зі статтею 18 «Дослідження на ембріонах in vitro» Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини – Конвенції про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р., «Якщо проведення досліджень на ембріонах in vitro допус-

кається законом, закон повинен передбачати належний захист ембріона. Створення ембріонів людини в дослідницьких цілях заборонено» (Convention pour la protection des Droits de l'Homme...).

У ряді документів міжнародних організацій (документів так званого «м'якого» міжнародного права) доктринально підкріплюється такий підхід і викладені його ціннісні підстави. Так, в статтях 1–4 Декларації від 25.03.2011 р. «Статті Сан-Хосе» (Les Articles de San Jose) сказано, що науково встановленим фактом є початок нового людського життя в момент зачаття, а також, що «кожне людське життя – це нерозривне ціле, що починається в момент зачаття і проходить різні етапи до смерті.

У науці цим етапам даються різні найменування, такі як «зигота», «бластоцист», «ембріон», «плід», «немовля», «дитина», «підліток» і «дорослий». Це не змінює наукового консенсусу, згідно з яким в будь-який момент свого розвитку кожен індивідуум є живим представником людського роду. Кожен ненароджена дитина, з моменту свого зачаття, за своєю природою є людиною. Всі людські істоти, як представники людського роду, мають право на визнання свого невід'ємного гідності і на захист своїх невідчужуваних прав. Це визнано у Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та інших міжнародних угодах».

У пункті 5 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1046 (1986) від 24.09.1986 р. «Про використання людських ембріонів і плодів в діагностичних, лікувальних, наукових, промислових і комерційних цілях» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire...) визнається об'єктивний факт того, що «від запліднення яйцеклітини, людське життя розвивається безперервно», тобто визнається, що початок життя людини слід вважати від моменту запліднення яйцеклітини.

Про необхідність захисту прав і людської гідності стосовно ембріонам, про необхідність поваги людської гідності ембріонів людини, про необхідність певної правової охорони людського ембріона від моменту запліднення яйцеклітини йдеться в пунктах 1, 3 і 6 Рекомен-

дації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1100 (1989) від 02.02.1989 р. «Використання людських ембріонів і плодів в наукових дослідженнях» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil...).

Конституційні гарантії охорони прав і гідності дітей на пренатальній стадії розвитку закріплені в цілій низці конституцій держав, в яких вони обґрунтовано включені в розділи про права людини. Зокрема, стаття II розділу «Свобода і відповідальність» Конституції Угорщини від 25.04.2011 р. (Magyarország Alaptörvénye) встановлює: «Гідність людини недоторканна. Кожна людина має право на життя і людську гідність, життя плоду захищена від моменту зачаття». Пункт 1 § 3 Закону Угорщини від 23.12.2011 р. «Про захист сімей» встановлює гарантії захисту і поваги життя дитини від моменту зачаття. Згідно з преамбулою Закону Угорщини від 17.12.1992 р. «Про захист життя людського плода» (з наступними змінами), «Життя людського плода, починаючи з зачаття, заслуговує на повагу і захисту». Згідно з підпунктом «с» пункту 3 § 2 зазначеного Закону Угорщини, держава забезпечує сприяння захисту життя людського плода.

Згідно з Конституцією Словаччини (Ústava Slovenskej Republiky...), «Кожна людина має право на життя. Життя людини гідна захисту ще до народження» (частина 1 статті 15). Частина 1 статті 6 Хартії основних прав і свобод (Listina základních práv a svobod...), що входить, відповідно до частини 1 статті 112 Конституції Чехії (Ústava České Republiky), в її конституційну систему, встановлює: «Кожен має право на життя. Людське життя гідна охорони ще до народження». Згідно зі статтею 22 Загального Цивільного Укладення Австрії від 1811 року (у редакції від 2014 року) (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch): «Ненароджені діти з моменту їх зачаття мають право на захист з боку Закону. У тій мірі, в якій це стосується їх, а не прав третіх осіб, вони вважаються вже народженими».

Навіть якщо позиції (погляди) відносно моменту початку життя різняться среди науковців, необхідність правової (у тому числі кримінально-правової) охорони ембріонів людини не викликає заперечень. Так, КК Франції містить розділ «Про захист ембріона людини», який включає ст. 511-15. «Придбання людських ембріонів на умовах оплати в якій би то не було формі..., надання посередницьких послуг для сприяння придбання людських ембріонів на умовах оплати в якій би то не було формі, або оплатне передача людських ембріонів третім особам», ст. 511-16. «Отримання людських ембріонів

без дотримання умов, передбачених в статтях L. 152-4 та L. 152-5 Кодексу законів про охорону здоров'я», ст. 511-17. «Здійснення зачаття in vitro (екстракорпоральне, т е здійснюване поза материнського тіла, запліднення жіночої яйцеклітини, після чого ембріон переноситься в порожнину матки жінки) людських ембріонів в промислових або комерційних цілях». Використання людських ембріонів в промислових або комерційних цілях (ст. 511-18). Також кодекс містить ст. 511-19. «Вивчення ембріона або експериментування над ним», ст. 511-20. «Здійснення допологової діагностики без отримання дозволу», ст. 511-21. «Недотримання положень статті L. 162-17 Кодексу законів про охорону здоров'я, що відноситься до передімплантаційної діагностики», ст. 511-22. «Здійснення дій по медичної допомоги зачаття без отримання дозволу», ст. 511-23. «Розголошення іменний інформації, що дозволяє встановити одночасно пару, яка відмовилася від ембріона, і пару, яка його прийняла», ст. 511-24. «Здійснення дій по медичної допомоги зачаття в інших цілях, ніж ті, що визначені в статті L 152-2 Кодексу законів про охорону здоров'я, ст. 511-25. «Здійснення пересадки ембріона в порядку, встановленому статтею L 152-5 Кодексу законів про охорону здоров'я, без з'ясування результатів тестів, необхідних на виконання вищезазначеної статті, для виявлення інфекційних захворювань» тощо.

У главі дев'ятій «Винні діяння проти особи» Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії закріплено п'ятий розділ «Незаконне поводження з людським ембріоном» (Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики, 2005: 1141), який містить в собі чотири склади злочинів, які так чи інакше пов'язані із злочинним впливом на ембріон людини.

Зокрема, стаття 129 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії «Заподіяння шкоди людському ембріону» визначає таке діяння, як заподіяння шкоди людському ембріону, що перебуває в матці, шляхом ушкодження, введення якої-небудь речовини або іншими діями, якщо це спричинило переривання вагітності або загибель людського ембріона, що карається грошовим стягненням або тюремним ув'язненням на строк до п'яти років». Стаття 130 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії «Забронені дії з ембріоном» передбачає кримінальну відповідальність за клонування людини, а так само за створення гібридної або химерної людини, хоч вченими-генетиками зроблений висновок про неможливість одержання життєздатних стовбурних кліток від химерних (гібридних) ембріонів (Стволовые клетки химерных

ембрионов...). Цілком доцільною видається норма, передбачена статтею 131 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії «Неналежне поводження з людським ембрионом», в якій злочинним визначається екстракорпоральне створення людського ембріона, здійснене без мети перенесення ембріона в порожнину матки або поза установою, що має на те законне право, або особою, яка не має на те законного права, або екстракорпоральне зберігання людського ембріона в незамороженому виді понад встановленого законом строку, або здійснення угоди щодо людського ембріону у приватному порядку, що карається грошовим стягненням. Останньою в розділі п'ятому глави другої Кримінального (Пенітенціарного) кодексу Естонії стала стаття 132 «Незаконне сурогатне материнство», під яким розуміється перенесення чужої яйцеклітини або створеного з неї людського ембріона жінці, щодо якої відомо, що вона має намір після пологів відмовитися від розвиненої з ембріона дитини, що карається грошовим стягненням».

Безспірно заходи захисту і її рівень можуть відрізнятись, насамперед в залежності від стадії розвитку ембріона і від того, чи потрібно цей ембріон батькам для реалізації їх репродуктивного плану або така необхідність для них відпала. Крім того, не у всіх країнах на ці проблеми прийняті спеціальні юридичні акти. У загальному вигляді можна виділити дві позиції, проти для обох ембріон користується захистом, починаючи зі стадії запліднення.

В рамках першої позиції максимальний захист надається вже з моменту завершення запліднення. Будь-які маніпуляції з ембрионом людини, що не спрямовані безпосередньо на його збереження, заборонені. Заборонено і створення ембріонів для будь-якої іншої мети крім забезпечення вагітності. Такий підхід виключає будь-які наукові дослідження на ембріоні людини і отримання ембріональних стовбурових клітин. Неприпустимим визнають також вилучення тотипотентності клітини, здатної ділитися і розвинути в окреме людське істота.

Відповідно з другою позицією, що застосовуються заходи захисту не обов'язково передбачають подібні заборони. У країнах, де дотримуються такої позиції, висловлюють інші точки зору щодо, наприклад, преімплантационної діагностики – не в останню чергу тому, що клітини ембріона на восьмиклітинній стадії не розглядають як тотипотентність.

У пункті 42 преамбульно частини і в підпункті «с» пункту 2 статті 6 Директиви № 98/44 / ЄС Європейського Парламенту

та Ради від 06.07.1998 р. «Про правову охорону біотехнологічних винаходів» (Directive № 98/44/CE du Parlement européen...) вказано на неприпустимість використання людських ембріонів в промислових або комерційних цілях і, відповідно, на неможливість і неприпустимість патентно-правової охорони за винятком (у цій частині) таких маніпуляцій з людськими ембріонами, які допускаються лише «для терапевтичних чи діагностичних цілей, застосовуються щодо людського ембріона і корисні для нього».

Рішенням Великої палати Європейського Суду справедливості у справі № C-34/10 від 18.10.2011 р. (Arrêt de la Cour de justice...), присвяченому тлумачення підпункту «с» пункту 2 статті 6 Директиви № 98/44 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 06.07.1998 р. «Про правову охорону біотехнологічних винаходів», була підтверджена обґрунтованість заборони використання людських ембріонів в промислових або комерційних цілях і, відповідно, патентно-правової охорони такого використання, допускаючи (в цій частині) лише такі медичні маніпуляції з людськими ембріонами, які здійснюються «для терапевтичних чи діагностичних цілей, застосовуються щодо човеческого ембріона і корисні для нього» (пункт 2 параграфа 53).

В Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1046 від 24.09.1986 р. «Про використання людських ембріонів і плодів в діагностичних, лікувальних, наукових, промислових і комерційних цілях» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire...) державам-учасникам Ради Європи було настійно рекомендовано обмежити промислове використання людських ембріонів і плодів (пункт 14.1.2), а також заборонити: будь-яке створення ембріонів людини в процесі штучного запліднення для дослідження протягом життя або після їх смерті як самоцілі (пункт 14.1.3), створення однакових людей шляхом клонування чи іншими методами, для расового відбору або в інших цілях, імплантацію людського ембріона в матку істоти іншого біологічного виду або навпаки, злиття підлогу вих клітин людини з такими клітинами іншого біологічного виду, створення ембріонів за допомогою використання сперми різних людей, злиття ембріонів або будь-який інший операції, яка може призвести гібриди («химери»), ектогенез або виробництво окремого і автономного людської істоти поза матки жінки, тобто в лабораторії, створення дітей осіб однієї статі, відбір статі (для генетичних маніпуляцій, а не в терапевтичних цілях), проведення досліджень на життєздатних ембріонах людини, проведення

експериментів на живі, Життєздатних або нежиттєздатних ембріонів (пункт 14.1.4).

У Правилах, що регулюють використання та вилучення тканин або людських ембріонів і плодів для діагностичних і терапевтичних цілей (додаток 1 до зазначеної вище Рекомендації) (Annexe 1 «Règles à respecter lors...») встановлено, що «будь-які маніпуляції з живим людським ембріоном в утробі матері і в пробірці або щодо людського плоду в утробі матері або перебуває поза межами утробі матері є законними, тільки якщо вони призначені для блага ненародженої дитини, а саме з метою сприяння його розвитку і народженню» (пункт I розділу «у лікувальних цілях»), «забороняється штучно підтримувати життя ембріонів або плодів з метою отримання зразків для подальшого використання» (пункт III розділу «у лікувальних цілях»), а «використання мертвих ембріонів або плодів повинно бути винятковим забороненим» (пункт IV розділу «У лікувальних цілях»).

Згідно Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1100 (1989) від 02.02.1989 р. «Використання людських ембріонів і плодів в наукових дослідженнях» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire № 1100), наукові дослідження, які проводяться над ембріонами людини, повинні мати межі, які визначаються правами людини, людською гідністю та іншими етичними цінностями (пункт 9.2.1). Необхідність встановлення чітких меж генетичних маніпуляцій з ембріонами людини була вказана в Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 934 (1982) від 26.01.1982 р. «Генетична інженерія» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire № 934) (пункт 4), в Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1160 (1991) від 28.06.1991 р. «Використання людських ембріонів і плодів в наукових дослідженнях» (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1160) (пункт 7.2).

Обмеження використання ембріональних тканин є однією з гарантій права дитини на пренатальній стадії життя на те, щоб не бути об'єктом антигуманних наукових експериментів і досліджень і не піддаватися погрозам його життя і здоров'ю.

Використання в косметичних, фармацевтичних або лікувальних цілях останків, органів, тканин і клітин людського плоду (зародка людини), отриманих в результаті передчасного, в тому числі штучного, переривання вагітності, і матеріалів на основі або з використанням зазначених об'єктів, суперечить громадським інтересам і публічного порядку, принципам гуманності

і моралі, а в силу цього не повинно допускатися.

Очевидно, що пренатальна життя людини істотно відрізняється від постнатальної його життя (після народження), але, разом з тим, який перебуває в утробі матері дитина вже від моменту зачаття є людським індивідом (людиною на ембріональній стадії його життя і розвитку і стадії внутрішньоутробного плода) з спочатку властивим йому людською гідністю, з властивими йому природними правами і пов'язаними з цим законними інтересами. Те що ненароджена дитина, втім, як і новонароджений, сам не в змозі заявити, висловити і захистити свої права і ґрунтуються на них законні інтереси, не означає відсутності цих прав і інтересів або того, що такі права можуть з'явитися тільки в майбутньому. Навпаки, ці права і інтереси вже є реально діючими і існуючими в силу факту початку життя дитини і, як свідчить аналіз законодавств багатьох держав, права і законні інтереси дитини ще до його народження гарантуються законодавчо (наприклад, як уже зазначалося вище, цивільним законодавством у відносинах, пов'язаних зі спадкуванням).

Держава повинна забезпечувати захист права на життя та охорону здоров'я матері і знаходяться у взаємозв'язку з ними прав на життя та охорону здоров'я зачатої дитини. Необхідно відзначити, що у кримінальному законодавстві багатьох держав ЄС у злочинах, що посягають на життя та здоров'я вагітної жінки, об'єктом кримінально-правової охорони, крім життя та здоров'я самої жінки, виступає також і життя дитини, що не змогла з'явитися на світ через аборт, незалежно від строку вагітності. Така позиція стає очевидною, коли суб'єктом злочину називається не тільки, особа, що робить аборт вагітній жінці за її волею (а іноді й всупереч), але й сама жінка, що викликає у себе переривання вагітності (викидень) різними діями (способами).

При цьому відповідальність вагітної жінки настає і у тому випадку, коли вона допускає переривання своєї вагітності за допомогою інших осіб. Така відповідальність передбачена, зокрема, кримінальними кодексами: Австрії (п. 3 § 96), Бельгії (ст. 351), Іспанії (ч. 2 ст. 145), Сан-Марино (ст.ст. 153, 154), Швейцарії (ст. 118) тощо. Так, УК Норвегії містить § 241, в якому закріплено відповідальність чоловіка, який знає про те, що жінка, яка від нього завагітніла, замишляє будь-який злочин, спрямований проти плода або життя дитини, або який ставить під загрозу його життя, і не робить ніяких дій, щоб запобігти такому злочину. У § 245 КК Норвегії закріплено, що особа (перериває вагітність

або сприяє цьому без наявності законних підстав для такого втручання або без рішення на переривання вагітності, прийнятого будь-ким, хто має повноваження для цього) може бути притягнута до кримінальної відповідальності. КК Сан-Марино містить статтю 153. «Аборт», згідно з якою вагітна жінка, яка намагається викликати штучний аборт, і будь-яку особу, що надає їй в цьому сприяння буде притягнута до кримінальної відповідальності. Також згаданий кодекс закріплює можливість Нансоне відповідальності у випадка аборту за мотивами честі (ст. 154 КК Сан-Марино). КК Швейцарії містить такі статті: ст. 118. «Переривання вагітності вагітною», ст. 119. «Переривання вагітності третьою особою»; ст. 120. «не карається переривання вагітності», ст. 121. «Неповідомлення про переривання вагітності» тощо. Схожі підходи можна знайти у кримінальних кодексах Болгарії (ст. 126).

Звертає на себе увагу 2-й розділ «Переривання вагітності» КК Австрії, де законодавець встановив кримінальну відповідальність за проведення аборту самої вагітною жінкою («само-аборт»). Цікавим є положення, згідно з яким ніякої лікар не зобов'язаний переривати вагітність або брати участь в цьому, за винятком випадків, коли це необхідно для порятунку життя вагітної жінки. Це положення поширюється і на обслуговуючий персонал. Отже, навіть при наявності інших, не пов'язаних із загрозою життю медичних показань, про які йде мова в КК, лікар має право відмовитися від проведення операції по перериванню вагітності. При цьому, згідно з § 97, абз. 3, ніхто не може бути будь-яким чином обмежений за проведення або відмову від проведення не карається переривання вагітності. КК Іспанії містить Розділ IV «Пошкодження плоду». Зокрема, ст. 157 закріплює умови притягнення до відповідальності особи, яка будь-яким способом заподіює плоду пошкодження або травму, яка завдала серйозної шкоди нормальному розвитку плоду або викликала у нього серйозний фізичний або психічний недолік.

Кримінальний кодекс ФРН містить Розділ шістнадцятий «Злочинні діяння проти життя», в якому закріплено сім параграфів, а саме: 1) про відповідальність за переривання вагітності на строках більше дванадцяти тижнів без висновку лікаря, а також на строках вагітності більш двадцяти двох тижнів при відсутності надзвичайних показань (§ 218, 218а КК ФРН); 2) про відповідальність лікарів і персоналу спеціальних клінік за порушення порядку проведення попередніх консультацій, видачі висновків і правил проведення аборту (§ 218b, 218с, 219 КК ФРН); 3) про відповідальність за публічну

агітацію за переривання вагітності, включаючи рекламу відповідних послуг «з корисливих цілей або в грубій негожій формі», а також за збут засобів і предметів, призначених для переривання вагітності (§ 219a, 219b КК ФРН) (Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1160) .

Слід визнати, що зміст юридично закріплених прав і обов'язків у відносинах між ненародженим дитиною та її батьками багато в чому залежить від підходу, законодавчо реалізованого в конкретній державі. Більшість держав в своїх актах щодо життя і прав людини використовує характеристику «самоцінність» в значенні, що не тотожній змістом поняття «абсолютна цінність».

Виникає в певних ситуаціях конфлікт між правами ненародженої дитини на життя і на охорону здоров'я і такими ж правами його матері – в разі загрози життю матері дитини внаслідок критичних медичних проблем зі станом і здоров'ям плоду, а також внаслідок стану її здоров'я в зв'язку з вагітністю – ставить ряд складних питань.

Згідно з Конституцією Ірландії (Constitution of Ireland), «державна визнає право на життя ненародженої дитини і, з урахуванням рівного права на життя його матері, гарантує його повагу в своїх законах і, наскільки це практично можливо, захищає і відстоює це право в своїх законах» (пункт 3 статті 40).

Згідно з преамбулою проекту Органічного закону Іспанії «Про захист життя ненароджених і про права вагітної жінки» (Anteproyecto de Ley Orgánica de protección...), схваленого 20.12.2013 р. Радою міністрів за пропозицією міністра юстиції, «захист ненародженої дитини не має абсолютного характеру і має надаватися в межах, детермінованих існуванням прав інших осіб, також визнаних Конституцією, які повинні бути ретельно зважені у виняткових ситуаціях конфлікту. Так йде справа з випадками, в яких життя ще не народженої дитини, як конституційно охороняється право, стикається з правами іншої особи, конституційно гарантованими і характеризуються як дуже значимі, а саме з правом його матері на життя ... З цієї ситуацією не може бути порівнянна ні одна інша, з огляду на особливі відносини плода і матері, а також тісні зв'язки конституційних прав і благ в цих відносинах».

Розглянутий конфлікт прав не знецінює людської гідності ненародженої дитини і розвитку і не скасовує його фундаментальних прав. Як сказано в преамбулі зазначеного вище проекту Органічного закону Іспанії «Про захист життя

ненароджених і про права вагітної жінки», «такого роду складні конфлікти мають унікальні особливості, які не можуть розглядатися виключно тільки з точки зору прав жінки або виключно тільки з точки зору захисту перебуває в її утробі дитини. Ні права дитини не можуть беззастережно переважати над правами жінки, ні права жінки не можуть мати абсолютний пріоритет над правами ще не народженої дитини».

Перш за все, зазначені обмеження взаємопов'язаних в даній ситуації права на життя дитини і права на життя матері визначаються тим, що ненароджена дитина має визнаними державою певної автономією людського індивіда і правом на життя, внаслідок чого його батьки не мають абсолютно необмеженими правами, що дозволяють їм, виходячи лише зі своїх інтересів, визначати життя і долю ненародженої дитини.

Незважаючи на те що в Постанові Європейського суду з прав людини від 26.05.2011 р. у справі «R.R. (R.R.) проти Польщі» (*Arrêt de la Cour Européenne des Droits...*) відзначається, що «під час вагітності стан і здоров'я плоду складають елемент здоров'я вагітної жінки» (§ 197), ця позиція Суду не заперечує того, що дитина на пренатальній стадії розвитку все ж має певну автономію індивіда.

Така правова аргументація підтверджується і позиціями вищих органів конституційного правосуддя зарубіжних держав. Згідно з Постановою Конституційного суду Іспанії № 53/1985 від 11.04.1985 р. (*Sentencia del Tribunal Constitucional de España № 53/1985*), «вагітність викликає буття самостійного по відношенню до матері індивіда (третьої особи), хоча і перебуває в ній» (підпункт «b» пункту 5). У Постанові Федерального Конституційного суду ФРН від 28.05.1993 р. (*Decision of the Federal Constitutional Court...*) була чітко виражена позиція: «У випадку з дитиною на пренатальній стадії розвитку ми маємо справу з індивідуальним життям з генетично детермінованою ідентичністю, яка невіддільна і унікальна» (абзац 146). Згідно з Постановою Європейського суду з прав людини від 26.05.2011 р. у справі «R.R. (R.R.) проти Польщі» (*Arrêt de la Cour Européenne des Droits...*), права дитини на пренатальній стадії розвитку і права його матері нерозривно пов'язані, і необхідно знаходити баланс між ними при їх конфлікті (§ 186).

Проведень аналіз дає підстави дійти висновків, що в законодавстві багатьох держав ЄС чітко сформульовані декларації правової охорони дитини на пренатальній стадії розвитку державою. Багато держав встановили в своєму законодавстві заходи захисту права дитини на

життя та охорону здоров'я, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку, в тому числі спеціальні заходи захисту жінок, які перебувають у стані вагітності. Особлива кримінально-правова охорона дитини на пренатальній стадії розвитку встановлена, перш за все, за допомогою закріплення в кримінальному законодавстві правових заходів, спрямованих на підвищений захист життя і здоров'я жінки, яка перебуває в стані вагітності, від злочинних посягань. Зокрема, в кримінальному законодавстві вбивство вагітної жінки визначається як обтяжливої провини обставини вчинення злочину.

Особлива кримінально-правова охорона дитини на пренатальній стадії розвитку встановлена також за допомогою закріплення правової можливості визнання ненародженої дитини в якості самостійного потерпілого (жертви) при вбивстві вагітної цієї дитиною жінки або при нанесенні такої шкоди її здоров'ю, який тягне і шкода перебуває в її утробі дитині або його загибель (в утробі матері або в результаті викликаного переривання вагітності з викиднем або після передчасних пологів). В цьому випадку перебуває в утробі матері дитина, по суті справи, може розглядатися як що володіє нарівні з народженим людиною правом на життя і як самостійна жертва. Відповідно, зазначені дії кваліфікуються як самостійні злочину при нанесенні фізичної шкоди вагітній жінці, що спричинило вищевказані негативні для перебуває в її утробі дитини наслідки.

Проблема визначення початкового моменту життя викликає жваві дискусії й у судовій практиці. У зв'язку з чим перш за все, перед Європейською комісією та Судом постає питання, чи захищає стаття 2 Конвенції життя ненародженої дитини. Зокрема, у рішенні, ухваленому 7 березня 2006 року у справі «Еванс проти Сполученого Королівства», Суд постановив, що питання про те, коли виникає право на життя у людської істоти, належить до сфери оцінювання держави. Відповідно до законодавства Сполученого Королівства, ембріон не має незалежних прав чи інтересів і не може претендувати – як і від його імені ніхто не може претендувати – на те, аби мати право на життя відповідно до ст. 2 Конвенції.

Варто зазначити, що в уявленні більшої частини міжнародного співтовариства штучне переривання вагітності не є порушенням права на життя. Хоча Конвенція не регламентує питання моменту виникнення права на життя так само як і моменту початку правової охорони життя, позиція Суду є більш визначеною та зводиться до того, що початком життя

(та відповідно моментом виникнення підстав для кримінально-правового захисту) Суд вважає саме момент фізичного народження людини, а не її зачаття.

У справі «Брюггеман і Шойтен проти Німеччини» Європейська комісія з прав людини встановила, що заборона абортів стала б порушенням ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод будучи втручанням у приватне життя жінки. Разом з цим, Комісія відзначила, що вона не вважає обов'язковим вирішувати, чи слід розглядати ненароджену дитину як «живу» у розумінні статті 2 Конвенції.

В рішенні про прийнятність у справі «Н проти Норвегії» заявник, який не перебував у шлюбі з жінкою, яка завагітніла від нього, домовився з нею не позбавляти ненародженої дитини життя та взяв на себе чітке зобов'язання піклуватися про немовля після його народження. Проте жінка вирішила зробити аборт. Заявник наполягав на тому, що за обставинами цієї справи ненароджена дитина по праву Норвегії залишається незахищеною, що суперечить статті 2 Конвенції. Європейська комісія з прав людини, при розгляді данної справи, не виключала, що за певних обставин (які однак не були зазначені) зародок може користуватися певним захистом за статтею 2 Конвенції, незважаючи на те, що в різних державах існує значна розбіжність думок, чи захищає стаття 2 та в якій мірі ненароджене життя. У зв'язку з цим та з урахуванням значних розбіжностей в нормах національних правових систем Європейська комісія вирішила, що в такому делікатному питанні держави повинні мати певну свободу вибору. Закон Норвегії дозволяє здійснювати аборти на розсуд жінки протягом перших 12 тижнів вагітності. У період з 12 до 18 тижнів вагітності необхідно мати відповідний дозвіл медичної комісії. Європейська комісія нагадала, що медична комісія надала дозвіл на здійснення абортів при дотриманні обов'язкових умов, встановлених законодавством Норвегії, а тому, в остаточному рішенні, не знайшла в діях держави – відповідь дача порушення статті 2 Конвенції.

Позиція Європейського суду щодо права на життя ненародженої дитини знайшла своє відображення й в рішенні по справі «Во проти Франції» від 8 липня 2004 року. В обставинах справи зазначалося, що на шостому місяці вагітності, громадянка Франції, перебуваючи в лікарні, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, що знаходилася в лікарні для операції. Так, в результаті помилково проведених процедур вагітність заявниці не могла тривати за медичними показниками, та зародок віком 20–21 тиждень врятувати

не вдалося. Заявниця наполягала на порушенні низки її прав, у тому числі права на життя з боку співробітників госпіталю. Суд з прав людини, розглянувши докази сторін, прийшов до висновку, що в конкретному випадку дійсно мало місце порушення статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Рішення у справі «Во проти Франції» варте особливої уваги, якщо врахувати, що в раніше розглянутих справах Європейська комісія незмінно приходила до висновку, що право на життя відповідно до статті 2 Конвенції не повинно розповсюджуватися на людський ембріон. В зазначеному рішенні Суд дійшов висновку, що «за обставин цієї справи життя зародка було безпосередньо пов'язане з життям матері та могло бути захищене нею, особливо враховуючи відсутність конфлікту прав матері та батька, так само як прав ненародженої дитини та її батьків, тоді як втрата зародка була викликана ненавмисною недбалістю з боку третіх осіб». Суд ухилився від чіткого висловлення своєї позиції з питання, що, власне, стало підставою для розгляду справи, а тому лише зазначив, що «ні бажано, ні навіть можливо при існуючому стані справ відповісти на абстрактне питання – чи підпадає ненароджена дитина під дію статті 2 Конвенції».

Виходячи з розглянутої практики Європейського суду з прав людини та Європейської комісії в контексті статті 2 Конвенції, можна зробити висновок, що аборт у стандартній своїй формі не визнається порушенням права людини на життя. Як було зазначено в рішенні у справі «Во проти Франції», право на життя може бути визнано порушеним лише за специфічних обставин, шляхом встановлення причинно-наслідкового зв'язку, що призвів до абортів та смерті зародка. Отже, загальна практика розгляду Судом спорів щодо моменту початку правової охорони життя зводиться до концепції виникнення права на життя саме з моменту народження.

Проте заслуговує на увагу позиція судді А. Мулароні, яка в окремій думці висловилася проти наведеної позиції Суду та обґрунтувала необхідність визнання права людського ембріону на життя у світлі сучасних наукових досягнень та еволюційного тлумачення ст. 2 Конвенції. Наведена аргументація знайшла підтримку й у судді В. Стражнички.

Підводячи певні проміжні підсумки доцільно вказати, що найважливішою проблемою є деталізація правового статусу ембріона і плоду людини. Аналіз спеціального законодавства дозволяє нам стверджувати, що все ж життя

людської істоти, повинна охоронятися на самих ранніх етапах свого розвитку. Тому доцільно врахувати досвід зарубіжного законодавства і закріпити право кожного на життя з моменту зачаття.

Наступним питанням яке потребує спеціального дослідження є проблема визначення кінця життя. Закінченням життя людини є її смерть, яку доцільно розглядати необхідним завершальним елементом життя людини. Смерть є багатоаспектним поняттям – філософським, етичним, медичним і правовим. Якщо звернутися до словників, то Філософський словник визначає смерть як «незворотне припинення життєдіяльності організму, неминучий природний кінець існування живої істоти» (Богут, 1991: 458).

З біологічної точки зору, смерть – це загибель індивідуума як відокремленої живої системи, що супроводжується розкладанням білків та інших біополімерів, які є основними матеріальними субстратами життя; незворотне припинення всіх життєвих функцій організму (кровообігу, дихання, функцій центральної нервової системи) (Судова медицина, 2007: 235).

Відділ статистики життя при ООН визначає смерть як «остаточне припинення всіх життєвих функцій». У сучасних умовах наука виділяє кілька видів смерті: соціальна, мозкова, фізіологічна, природна, неприродна, патологічна (передчасна). Одночасно смерть може бути частковою – коли помирає не весь організм, а групи клітин або будь-якого органу (некроз тканин) (Годфруа, 1992: 46–47).

Традиційно виділяють два види смерті – клінічну та біологічну. Клінічна смерть оборотна, тому що припускає можливість відновлення життєдіяльності, але в строго обмежений період, коли після припинення дихання та серцевої діяльності зберігається життєздатність тканин. На відміну від клінічної смерті, біологічна смерть необоротна.

Для характеристики поняття смерті в юридичному значенні доцільно використовувати поняття саме біологічної смерті. Тому для юриспруденції важливе значення має момент смерті, яким більшість учених, а також законодавець визнають біологічну смерть мозку (Головистикова, 2004: 20).

Основними положеннями вітчизняного законодавства, які стосуються смерті, є ч. 2 ст. 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яка встановлює припинення активних заходів щодо підтримання життя хворого в тому випадку, коли стан людини визначається як незворотна смерть [33]. У ч. 1 ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних

матеріалів людини» (Закон «Основи законодавства України про охорону здоров'я», 1999) йдеться, що «людина вважається померлою з моменту, коли встановлено смерть її мозку».

У рішеннях ЄСПЛ відсутня чітка позиція щодо моменту припинення права на життя. Національне законодавство пов'язує момент визнання особи померлою зі смертю головного мозку, що є загальноприйнятим і в юридичній доктрині. Зокрема, діагностичні критерії смерті, процедура констатації моменту смерті людини визначені у наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини» від 23 вересня 2013 року № 821 (Про встановлення діагностичних критеріїв смерті...). У ньому зазначено, що людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку.

Смерть мозку – це стан, що характеризується незворотною втратою всіх функцій головного мозку, включаючи стовбурові, при працюючому серці. Смерть мозку слід відрізнити від незворотної коми, так як в першому випадку йдеться про руйнування всього мозку, а в другому – лише про декортикацію. Смерть мозку є смертю як в етичному, так і в юридичному сенсі; декортикація ж не є і не має вважатися смертю (Гурвич, 1997).

Доцільно зазначити, що вперше клінічний статус смерті мозку був описаний французькими неврологами П'єром Молар і Морісом Гулон в 1959 р під назвою «поза межна кома». Пізніше це поняття було змінено на сучасне (Іванюшкин, 2003). Фактично синонімом смерті мозку є поняття посткоми. У практиці патологоанатомів також використовувався термін «респіраторний мозок». Хворий, у якого констатовано смерть мозку, фактично є трупом, в якому підтримується життя, – life-supported cadaver (Іванюшкин, 2003). Отже, смерть можна визначити як повне і необоротне припинення діяльності кори головного мозку, обумовлене загибеллю його клітин і констатоване комплексом вироблених сучасною медициною засобів і способів.

Правове визначення смерті мозку є однією з найважливіших проблем медичної юриспруденції. Стрімкий розвиток біомедичних технологій диктує необхідність дати найбільш правильне визначення смерті мозку, спрямоване на захист інтересів людини. І від того, наскільки точно в законі визначається це поняття, залежить й людське життя. Тому сьогодні питань юридичної регламентації смерті мозку у всіх країнах приділяється найпильніша увага. Найбільший прогрес у законодавчій детермінації

смерті мозку досягнутий в США – країні, де медична юриспруденція стандартизована і регламентована не менш, а то й більше, ніж власне медична допомога.

Сам по собі факт неоднозначності поняття смерті ставить надзвичайно складні етичні, філософські, економічні та правові проблеми. Наскільки складні виникають при цьому питання, ілюструють випадки, про які повідомляє ЗМІ.

Хотілося б навести декілька прикладів, що підтверджують необхідність правового «втручання» в цю сферу суспільних відносин. Перший випадок стався в ФРН. У 72-річної жінки після зупинки серця і проведення реанімаційних заходів, на жаль, настали незворотні зміни головного мозку, і в стані мозкової коми вона пролежала протягом трьох років при постійно підключеному системі життєзабезпечення. Лікуючий лікар отримав згоду сина нещасної жінки на припинення штучного харчування і життєзабезпечення. Персонал лікарні став проти рішенням лікаря і звернувся до суду. Жінка в стані коми перебувала ще дев'ять місяців після чого померла. Тим часом суд засудив лікаря і сина до великих грошових штрафів за спробу вбивства. Другий випадок пов'язаний з практикою лікарів у Великій Британії. У 1989 р футболіст фанат під час зіткнення після матчу отримав важку черепно-мозкову травму і в стані мозкової коми перебував до березня 1993 г. Його життєдіяльність також підтримувалася штучно. Прохання родичів про прискорення смерті нещасного не отримали відгуку з боку лікарів, так як подібні дії за законами Великої Британії є вбивством. Проблема Т. Бленда (саме так звали цього футболіста фаната) розглядалася палатою перів, яка прийняла рішення про необхідність відключити штучне харчування, так як прискорення настання смерті шляхом введення будь-яких речовин вважається вбивством. Після цього нещасний помирив протягом 20 днів (Іванюшкін, 2003).

У той же час доцільно навести й такі приклади. У 2009 р. 41-річна британка Джейн Соліман, екс-чемпіонка Великої Британії з фігурного катання, народила дочку через два дні після того, як лікарі офіційно зафіксували у неї смерть мозку в результаті крововиливу. Протягом двох днів медики штучно підтримували серцебиття померлої, щоб витягти з неї недоношену дитину. Протягом цього часу Соліман вводили високі дози кортикостероїдів з метою підготувати легені плоду до самостійного дихання. 9 січня її дочка цілком здоровою з'явилася на світ шляхом кесаревого розтину.

Якщо виходити із загальної логіки, тоді смерть матері автоматично тягне смерть дитини, що знаходиться в її тілі вітчизняне законодавство вважає, що плід – це частина жіночого організму (поки не відбудеться його відділення за допомогою пологів). Інший приклад. Німецьким фахівцям з Університету Медицини в Геттінгені вдалося врятувати і виходити недоношеного новонародженого вагою всього 275 грамів. Медики відзначали, що у матері немовляти була важка вагітність з загрозою для жінки. Щоб врятувати її життя, лікарям довелося зробити кесарів розтин на 25-му тижні вагітності. На момент операції хлопчик був в довжину біля 20 сантиметрів. В умовах українського законодавства такий плід не відповідає критеріям живородження. Так само, як й у випадка з Франкіелен да Сільва замполіт Паділья, Якій був 21 рік і вона була вагітна двійнятами, коли у неї стався крововилив в мозок. Чоловік привіз вмираючу дівчину в лікарню Богоматері Росіо в Кампо-Ларго (Бразилія). Але незважаючи на всі вжиті медиками заходи, витягнути її з того світу так і не вдалося. Через три дні після надходження пацієнтки в клініку, лікарі констатували у неї смерть мозку.

На момент крововиливи Франкіелен була на дев'ятому тижні вагітності. Тому лікарі вирішили не відключати систему життєзабезпечення відразу, а зробити це після того, як всередині мертвої матері помруть ембріони-близнюки. Вже мертвою дівчину залишили в клініці і продовжували спостерігати за показаннями датчиків. А зародки між тим вижили, продовжили свій розвиток і вступили в «вік» плода (починається з 10-го тижня вагітності). Медична апаратура через тиждень, і через місяць, і навіть через два продовжувала видавати показники, властиві живому організму. Після 60 днів медики провели спеціальні обстеження, в тому числі УЗД, зібрали консиліум і постановили: обидва плоди справно продовжують розвиватися. Так, мозок вагітної давно мертвої, але її тіло продовжувало жити і виношувати своїх дітей, які народилися через 123 дні після смерті їх матері.

Можливість здійснення всіх цих маніпуляцій свідчить про те, що межа між життям і смертю людини розширюється, причому не стільки у фізичному, скільки в технологічному сенсі. Ще одна сфера її розширення пов'язана з використанням органів і тканин пацієнта, у якого поставлений діагноз смерті мозку, для алотрансплантації, тобто їх пересадки іншим пацієнтам. З прийняттям цього критерію стало можливим вилучати з тіла особи, якій поставлений діагноз смерті мозку, такі органи, як серце, легені, печінку. Адже отримання цих органів у пацієнта, у якого смерть мозку не

діагностована (і не оформлена юридично), буде кваліфікуватися як вбивство. У разі, якщо такий діагноз поставлений, то вилучення цих, і не тільки цих, а й багатьох інших, органів і тканин стає цілком прийнятною маніпуляцією.

Наведені приклади також свідчать про те, що «смерть мозку» – все ж не є синонімом біологічної смерті. Фактично йдеться про стан між життям і смертю, коли тіло пацієнта ще може бути «використане», у тому числі задля підтримки життя плоду.

Таким чином, підводячи певні підсумки доцільно вказати, що визначення поняття «смерть» повинно містити у собі смерть юридичну та фактичну. Проте до цієї проблеми нам доведеться звертатися знов і знов, оскільки біомедичні технології будуть розвиватися, входити в наше життя, а ми маємо самовизначатися, шукати нові відповіді на питання щодо проблем кримінально-правового захисту життя століття бурхливого прогресу біомедичних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Международный пакт о гражданских и политических правах URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
2. Конвенция о защите прав человека и основных свобод, измененная и дополненная Протоколом № 11 URL: <http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/005.htm>.
3. Европейская конвенция об осуществлении прав детей от 25.01.1996 URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/160.htm>.
4. Convention pour la protection des Droits de l'Homme et de la dignité de l'être humain à l'égard des applications de la biologie et de la médecine: Convention sur les Droits de l'Homme et la biomédecine Oviedo, 4.IV.1997 URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/fr/Treaties/html/164.htm>.
5. Les Articles de San Jose URL: http://www.sanjosearticles.com/?page_id=199&lang=fr.
6. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1046 (1986) du 24 septembre 1986 «Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>; <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=15080&lang=fr>.
7. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1100 (1989) du 02.02.1989 «L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=15134&lang=fr>.
8. Magyarország Alaptörvénye URL: http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968.
9. Ústava Slovenskej Republiky URL: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_F38FE30121A6A4BAC1257648004A9230_SK/\\$File/ustava.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_F38FE30121A6A4BAC1257648004A9230_SK/$File/ustava.pdf).
10. Listina základních práv a svobod URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.
11. Ústava České Republiky URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>.
12. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) URL: [http://www.jusline.at/Allgemeines_Buergerliches_Gesetzbuch_\(ABGB\).html](http://www.jusline.at/Allgemeines_Buergerliches_Gesetzbuch_(ABGB).html).
13. Уголовный (Пенитенциарный) кодекс Эстонской Республики. *Правовые акты Эстонии*. 2005. № 17. С. 1103–1220.
14. Стволовые клетки химерных эмбрионов не будут использовать в лечении людей URL: <http://dnk-gf.ru/newsline/big.php?num=3>.
15. Directive № 98/44/CE du Parlement européen et du Conseil du 6 juillet 1998 relative à la protection juridique des inventions biotechnologiques URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/HTML/?uri=C ELEX:31998L0044&from=EN>.
16. Arrêt de la Cour de justice (Grande chambre) de 18 octobre 2011 dans l'affaire № C-34/10 URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=416805>. Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 18 October 2011, Case C-34/10 // <<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=416805>.
17. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1046 (1986) du 24 septembre 1986 «Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>; <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=15080&lang=fr>.
18. Annexe 1 «Règles à respecter lors de l'utilisation et du prélèvement de tissus d'embryons ou de foetus humains à des fins diagnostiques ou thérapeutiques» / URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/>

Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>; <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=15080&lang=fr>.

19. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1100 (1989) du 02.02.1989 «L'utilisation des embryons et fœtus humains dans la recherche scientifique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=15134&lang=fr>.

20. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 934 (1982) du 26.01.1982 «Ingénierie génétique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=14968&lang=fr>.

21. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe № 1160 (1991) du 28.06.1991 «Elaboration d'une convention de bioéthique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=15194&lang=fr>.

22. Уголовный кодекс ФРГ (1871 г.) по сот. на 17.08.1999 г. пер. с нем. Под ред. А.В. Серебрянниковой. Москва, 2000. С.127–131

23. Constitution of Ireland URL: http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Publications/Publications_Archive/Publications_2012/Bunreacht_na_h%C3%89ireann-March2012.pdf.

24. Anteproyecto de Ley Orgánica de protección de la vida del concebido y derechos de la mujer embarazada URL: http://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/1292426890214?blobheader=application%2Fpdf&blobheadername1=Content-Disposition&blobheadervalue1=attachment%3B+filename%3DAPLO_ABORTO_23-12-13_WEB.PDF.PDF.

25. Arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme du 26.05.2011 (Définitif – 28.11.2011) de l'affaire «R.R. c. Pologne» (Requête № 27617/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-104912>.

26. Sentencia del Tribunal Constitucional de España № 53/1985 de 11 de abril de 1985 URL: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/pt-BR/Resolucion/Show/SENTENCIA/1985/53>.

27. Decision of the Federal Constitutional Court, №№ 2 BvF 2/90, 2 BvF 4/92, and 2 BvF 5/92, May 28, 1993 URL: http://www.bverfg.de/entscheidungen/fs19930528_2bvf000290en.html

28. Arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme du 26.05.2011 (Définitif – 28.11.2011) de l'affaire «R.R. c. Pologne» (Requête № 27617/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-104912>.

29. Философский словарь / за ред. В.А. Богута. Москва : Мысль, 1991. 590 с.

30. Судова медицина (у схемах, таблицях і рисунках) : навч. посібн. Київ : Атіка, 2007. 412 с.

31. Годфруа Ж. Что такое психология : в 2 т. М. : Мир, 1992. Т. 2. 376 с.

32. Головистикова А.Н. Конституционно-правовая охрана жизни человека в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Головистикова Анастасия Николаевна. М., 2004. 233 с.

33. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

34. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 липня 1999 р. № 1007-XIV URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1007-14/ed_20120315.

35. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>.

36. Гурвич А.М. Стойкие вегетативные состояния и смерть мозга. *Биомедицинская этика*. Под ред. В.И. Покровского. Москва : Медицина, 1997. С. 189–197.

37. Иванюшкин А.Я. Эволюция концепции смерти мозга в нашей стране. *Медицинское право и этика*. 2003. № 1. С. 43–53.

REFERENCES:

1. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdansky'x y' poly'ty'chesky'x pravax URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.

2. Konvency'ya o zashhy'te prav cheloveka y' osnovnyx svobod, y'zmenennaya y' dopolnennaya Protokolom # 11 URL: <http://conventions.coe.int/treaty/rus/treaties/html/005.htm>.

3. Evropejskaya konvency'ya ob osushhestvleny'y' prav detej ot 25.01.1996 URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/160.htm>.

4. Convention pour la protection des Droits de l'Homme et de la dignité de l'être humain à l'égard des applications de la biologie et de la médecine: Convention sur les Droits de l'Homme et la biomédecine Oviedo, 4.IV.1997 URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/fr/Treaties/html/164.htm>.

5. Les Articles de San Jose URL: http://www.sanjosearticles.com/?page_id=199&lang=fr.

6. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 1046 (1986) du 24 septembre 1986 «Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>; <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=15080&lang=fr>.
7. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 1100 (1989) du 02.02.1989 «L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=15134&lang=fr>.
8. Magyarország Alaptörvénye URL: http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968.
9. Ústava Slovenskej Republiky URL: [http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_F38FE30121A6A4BAC1257648004A9230_SK/\\$File/ustava.pdf](http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_F38FE30121A6A4BAC1257648004A9230_SK/$File/ustava.pdf).
10. Listina základních práv a svobod URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.
11. Ústava České Republiky URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>.
12. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) URL: [http://www.jusline.at/Allgemeines_Buergerliches_Gesetzbuch_\(ABGB\).html](http://www.jusline.at/Allgemeines_Buergerliches_Gesetzbuch_(ABGB).html).
13. Ugolovnyj (Peny'tency'arnyj) kodeks Ėstonskoj Respubly'ky'. Pravovye akty Ėstony'y'. 2005. # 17. S. 1103–1220.
14. Stvolovnye kletky' xy'mernyx embry'onov ne budut y'spol'zovat' v lecheny'y' lyudej URL: <http://dnk-gf.ru/newslines/big.php?num=3>.
15. Directive # 98/44/CE du Parlement européen et du Conseil du 6 juillet 1998 relative à la protection juridique des inventions biotechnologiques URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/HTML/?uri=C ELEX:31998L0044&from=EN>.
16. Arrêt de la Cour de justice (Grande chambre) de 18 octobre 2011 dans l'affaire # C-34/10 URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=416805>. Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 18 October 2011, Case C-34/10 // <<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=416805>.
17. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 1046 (1986) du 24 septembre 1986 «Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>; <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=15080&lang=fr>.
18. Annexe 1 «Règles à respecter lors de l'utilisation et du prélèvement de tissus d'embryons ou de foetus humains à des fins diagnostiques ou thérapeutiques» / URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15080&lang=fr>; <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=15080&lang=fr>.
19. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 1100 (1989) du 02.02.1989 «L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=15134&lang=fr>.
20. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 934 (1982) du 26.01.1982 «Ingénierie génétique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=14968&lang=fr>.
21. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe # 1160 (1991) du 28.06.1991 «Elaboration d'une convention de bioéthique» URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-fr.asp?fileid=15194&lang=fr>.
22. Ugolovnyj kodeks FRG (1871 g.) po sot. na 17.08.1999 g.. per. s nem. Pod red. A.V. Serebryanny'kovoij. M., 2000. S.127–131
23. Constitution of Ireland URL: http://www.taoiseach.gov.ie/eng/Publications/Publications_Archive/Publications_2012/Bunreacht_na_h%C3%89ireann-March2012.pdf.
24. Anteproyecto de Ley Orgánica de protección de la vida del concebido y derechos de la mujer embarazada URL: http://www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/1292426890214?blobheader=application%2Fpdf&blobheadename1=Content-Disposition&blobheadervalue1=attachment%3B+filename%3DAPLO_ABORTO_23-12-13_WEB.PDF.PDF.
25. Arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme du 26.05.2011 (Définitif – 28.11.2011) de l'affaire «R.R. c. Pologne» (Requête # 27617/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-104912>.
26. Sentencia del Tribunal Constitucional de España # 53/1985 de 11 de abril de 1985 URL: <http://hj.tribunalconstitucional.es/HJ/pt-BR/Resolucion/Show/SENTENCIA/1985/53>.
27. Decision of the Federal Constitutional Court, ## 2 BvF 2/90, 2 BvF 4/92, and 2 BvF 5/92, May 28, 1993 URL: http://www.bverfg.de/entscheidungen/fs19930528_2bvf000290en.html

28. Arrêt de la Cour Européenne des Droits de l'Homme du 26.05.2011 (Définitif – 28.11.2011) de l'affaire «R.R. c. Pologne» (Requête # 27617/04) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-104912>.
29. Fy'losofsky'j slovar (1991) za red. V. A. Boguta. M. : Mysl', 590 s.
30. Sudova medy'cy'na (u sxemax, tably'cyax i ry'sunkax) : navch. Posibn (2007) K. : Atika,. 412 s. [in Ukrainian]
31. Godfrua Zh. (1992) Chto takoe psy'xology'ya : v 2 t. M. : My'r, T. 2. 376 s.
32. Golovy'sty'kova A. N. Konstytucy'onno-pravovaya ohrana zhy'zny' cheloveka v Rossy'jskoj Federacy'y' : dy's. ... kand. yury'd. nauk : 12.00.02 / Golovy'sty'kova Anastasy'ya Ny'kolaevna. M., 2004. 233 s.
33. Osnovy' zakonodavstva Ukrayiny' pro oxoronu zdorov'ya : Zakon Ukrayiny' vid 19 ly'stopada 1992 r. # 2801-XII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. [in Ukrainian]
34. Pro transplantaciyu organiv ta inshy'x anatomichny'x materialiv lyudy'ni : Zakon Ukrayiny' vid 16 ly'pnya 1999 r. # 1007-XIV URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1007-14/ed_20120315. [in Ukrainian]
35. Pro vstanovlennya diagnosty'chny'x kry'teriyiv smerti mozku ta procedury' konstataciyi momentu smerti lyudy'ny' URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>. [in Ukrainian]
36. Gurvy'ch, A.M. (1997) Stojky'e vegetaty'vnye sostoyany'ya y' smert' mozga. Vy'omedy'cy'nskaya zty'ka. Pod red. V.Y'. Pokrovskogo. M.: Medy'cy'na, S. 189–197.
37. Y'vanyushky'n, A.Ya. (2003) Zhvolyucy'ya koncepcy'y' smerty' mozga v nashej strane. Medy'cy'nskoe pravo y' ety'ka. № 1. S. 43–53.